

ПРОФИЛАКТИКА ИНСПЕКТОРИНИНГ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ТАҲСИЛ ОЛАЁТГАН ХУҚУҚБУЗАРЛИКЛАР СОДИР ЭТИШ ЭҲТИМОЛИ ЮҚОРИ БЎЛГАН ТАЛАБАЛАР БИЛАН ИШЛАШДА ЯККА ТАРТИБДАГИ ПРОФИЛАКТИКАНИНГ ЎРНИ

А.А.Шодиев

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси доценти, капитан
Қурбонбоев Хуршид Санъат ўғли

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси курсанти, сафдор
<https://doi.org/10.5281/zenodo.17694858>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 10-noyabr 2025 yil
Ma'qullandi: 15-noyabr 2025 yil
Nashr qilindi: 22-noyabr 2025 yil

KEYWORDS

профилактика инспектори,
индивидуал профилактика,
талабалар, таълим
муассасаси, хавф гуруҳи,
хуқуқбузарлик,
психодиагностика,
ҳамкорлик механизми,
барвақт профилактика.

ABSTRACT

Ушбу мақолада профилактика инспекторининг таълим муассасаларида таҳсил олаётган хуқуқбузарликлар содир этиш эҳтимоли юқори бўлган талабалар билан ишлашда якка тартибдаги профилактиканинг ўрни ва аҳамияти илмий-назарий асосда таҳлил қилинади. Тадқиқотда талабалар ўртасида хуқуқбузарликка мойилликка таъсир этувчи омиллар, уларни аниқлаш усуллари, индивидуал профилактик тадбирларни ташкил этиш ва уларнинг самарадорлигини ошириш механизмлари ўрганилган. Шунингдек, профилактика инспектори, таълим муассасалари маъмурияти, психологлар ва жамоатчилик ўртасидаги ҳамкорликнинг ўзига хос хусусиятлари ёритилган. Мақолада индивидуал профилактика жараёнини такомиллаштириш, хавф гуруҳига мансуб талаба шахсини ижтимоий қўллаб-қувватлаш, таълим муҳитини соғломлаштириш ва хуқуқбузарликлар профилактикасини кучайтириш бўйича амалий таклифлар илгари сурилади.

Мамлакатимизда амалга оширилаётган ҳуқуқий, ижтимоий ва маърифий ислохотларнинг устувор йўналишларидан бири — ёшларнинг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини юксалтириш, улар ўртасида хуқуқбузарликлар профилактикасини кучайтириш, таълим муассасаларида ижтимоий-маънавий муҳитни соғломлаштириш ҳисобланади. Чунки ёшлар — жамиятнинг фаол қатлами, мамлакатнинг интеллектуал салоҳияти ва келажак тараққиётнинг асосий ҳаракатлантирувчи кучидир. Шу боис таълим муассасаларида таҳсил олаётган ёшлар ўртасида хуқуқбузарликларга мойилликнинг олдини олиш, айниқса хавф гуруҳига кирувчи талабалар билан якка тартибда ишлаш масаласи долзарб аҳамият касб этади.

Таълим муассасаларидаги профилактик фаолиятнинг самарадорлиги кўп жиҳатдан профилактика инспекторининг индивидуал профилактикага бўлган ёндашувига боғлиқ. Индивидуал профилактика — бу талабанинг шахсий, оилавий,

ижтимоий ва психологик хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда, унга нисбатан манзилли тарғибот, тушунтириш, таълимий, тарбиявий ва ижтимоий-руҳий қўллаб-қувватлаш чораларини кўришдан иборат мураккаб ва кўп босқичли жараёндир. Бу жараёнда профилактика инспектори нафақат ҳуқуқий назорат субъекти, балки талабани тушунадиган, унга йўл-йўриқ бера оладиган, муаммоларининг барвақт ҳал этилишига кўмаклашадиган маслаҳатчи ва тарбиячи сифатида ҳам намоён бўлади.

Ҳуқуқбузарликлар содир этиш эҳтимоли юқори бўлган талабалар одатда муайян турдаги салбий ижтимоий муҳит таъсирида бўлади. Булар орасида оилавий низолар, моддий етишмовчилик, назоратсизлик, гуруҳли таъсир, интернет муҳитидаги хавфлар, салбий атроф таъсири, таълимдан узилиш ҳолати ва психологик босим каби омиллар мавжуд. Бундай ҳолларда профилактика инспектори ва таълим муассасаси маъмурияти томонидан ўз вақтида кўрилган индивидуал чоралар ҳуқуқбузарликнинг юзага келишига йўл қўймаслиги мумкин.

Профилактика инспектори индивидуал профилактика фаолиятида талабаларни хавф даражасига кўра гуруҳларга ажратиш, психологик-педагогик тавсифномаларни ўрганиш, таълим муассасаси билан доимий мулоқотда бўлиш, талабанинг шахсий муаммоларини аниқлаш ва уларни бартараф этиш юзасидан аниқ режа асосида иш олиб бориши зарур. Бу жараёнда деярли ҳар бир талаба билан очиқ мулоқот, ишонч асосида суҳбат ўтказиш, унинг бўш вақтларини тўғри ташкил этиш, ижтимоий фойдали фаолиятга жалб этиш муҳим аҳамиятга эга.

Шуни таъкидлаш жоизки, индивидуал профилактика оддий суҳбат ёки огоҳлантириш билан чекланиб қолмайди. У психологик диагностика, социологик таҳлил, талабанинг шахсий манфаатлари ва эҳтиёжларини ўрганиш, оиласини ва яқин муҳитини таҳлил қилиш каби чуқур ва тизимли тадбирлардан иборат. Масалан, талаба таълим муассасасида ўзлаштиришда қийналса, бу унинг ҳуқуқбузарликка мойиллигини кучайтириши мумкин. Бундай ҳолда педагоглар, психологлар ва профилактика инспектори биргаликда ҳаракат қилиши керак.

Профилактика инспекторининг таълим муассасаларида таҳсил олаётган ҳуқуқбузарликлар содир этиш эҳтимоли юқори бўлган талабалар билан ишлашда яқка тартибдаги профилактиканинг ўрни Ўзбекистон Республикасида ёшлар сиёсатининг муҳим йўналиши сифатида кўриб чиқилмоқда, чунки олий ва ўрта-махсус таълим муассасаларида таҳсил олувчи талабаларнинг сони 2025 йил ҳолатига кўра 1 миллион 120 мингдан ошди ва уларнинг орасида ҳуқуқбузарликлар содир этиш эҳтимоли юқори бўлган гуруҳларнинг кўпайиши жамиятдаги барқарорликка таҳдид солмоқда [1]. ИИБ расмий сайтидаги маълумотларга кўра, 2024 йилнинг биринчи ярмида олий таълим муассасалари талабалари томонидан содир этилган маъмурий ҳуқуқбузарликлар сони 2 430 тани ташкил этган бўлиб, бу ўтган йилнинг шу даврига нисбатан 18% га кўпайган, асосий турлари майда безорилик (42%), жамоат тартибини бузиш (31%) ва алкоголь ичимликларини истеъмол қилиш (19%) бўлган [2]. Дарё.уз порталида эълон қилинган таҳлилий материалда эса 2024 йилда талабалар орасидаги ҳуқуқбузарликларнинг умумий сони 5 200 га етиб, уларнинг 35% психологик стресс ва ижтимоий муҳит билан боғлиқ бўлгани таъкидланган, бу эса профилактика инспекторининг яқка тартибдаги профилактика чораларининг зарурлигини кўрсатади [3]. Кун.уз сайтидаги 2024 йил август ойидаги ҳисоботга мувофиқ, олий таълим муассасаларидаги рискли талабалар

билан ишлаш самарасизлиги натижасида такрорий ҳуқуқбузарликлар 22% га ортган, чунки тизимли якка тартибдаги профилактика чоралари фақат 45% муассасаларда жорий этилган [4].

Ўзбекистон Республикасининг “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”ги Қонунининг 5-боби (28–42-моддалар)да ҳуқуқбузарликларнинг якка тартибдаги профилактикасининг ҳуқуқий асослари батафсил белгиланган бўлиб, унга кўра профилактика инспектори рискли шахсларни аниқлаш, уларнинг ҳисобини юритиш ва тарбиявий таъсир кўрсатиш орқали ғайриижтимоий хулқ-атворнинг олдини олади [5]. Талабалар билан ишлашда бу механизм алоҳида аҳамиятга эга, чунки 28-моддада таъкидланишича, профилактика шахснинг ижтимоий-маиший шароитлари, турмуш тарзи ва ҳуқуқбузарликка мойиллигини ҳисобга олган ҳолда амалга оширилади, бу талабаларнинг ўқиш стресс, дўстлик доираси ва моддий муаммоларини ўрганишга имкон беради. Профессор А.Х. Қодировнинг Google Scholar даги тадқиқотида таъкидланишича, якка тартибдаги профилактика талабалар орасида ҳуқуқбузарликларнинг илдиз сабабларини аниқлаш орқали уларнинг такрорий содир этилишини 32% га камайтиради, чунки у фақат жазо эмас, балки психологик ва ижтимоий реабилитацияни ўз ичига олади [6].

Талабалар орасида ҳуқуқбузарликка мойилликнинг асосий омиллари ижтимоий-иқтисодий қийинчилик (ишсизлик, ётоқхона шароити), психологик стресс (имтиҳон даври, ижтимоий изоляция) ва салбий гуруҳ таъсири (алкогол, гиёҳвандлик) бўлиб, уларнинг 52% и илк маротаба ҳуқуқбузарликни содир этишдан кейин такрорлаши кузатилган [2]. Scopus базасидаги тадқиқотларда профессор М.С. Аҳмадов профилактика инспекторининг талабалар билан якка суҳбатларининг самарадорлигини 78% га баҳолаган бўлиб, бу чоранинг талабаларнинг ҳуқуқий маърифатини ошириш ва ғайриижтимоий хулқ-атворнинг оқибатларини тушунтиришда муҳимлигини таъкидлайди [7]. 30-моддага мувофиқ, профилактика суҳбати талаба билан ўқиш жойида ўтказилиб, унинг шахсий муаммоларини аниқлашга йўналтирилган бўлиб, илгари ўтказилган суҳбат ижобий натижа бермаганда расмий огоҳлантириш (31-модда) қўлланилади, бу эса талабанинг деканат ва ётоқхона маъмуриятига хабар берилиши билан чекланмайди. Web of Science платформасидаги мақолада олим Э.Р. Ҳамидов талабалар билан якка профилактиканинг психологик жиҳатларини ўрганиб, унинг стрессни камайтириш ва про-социал хулқ-атворни шакллантиришда 65% самара кўрсатишини исботлаган [8].

ИИВ маълумотларига кўра, 2024 йилда олий таълим муассасаларида профилактик ҳисобга олинган талабалар сони 1 850 та бўлиб, уларнинг 40% и Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 183 (жамоат тартибини бузиш) ва 184 (майда безорилик) моддалари бўйича жавобгарликка тортилган [2]. 34–39-моддаларга мувофиқ, профилактик ҳисобга олиш талабанинг тузалиши ва такрорий ҳуқуқбузарликнинг олдини олиш мақсадида бир йил муддатга амалга оширилади, бу муддатда инспектор талаба билан тизимли ишлайди. Дарё.уз даги янгиликларда 2024 йилда Тошкент шаҳридаги олийгоҳларда якка профилактика чоралари натижасида рискли талабаларнинг 29% и реабилитация қилингани, такрорий ҳуқуқбузарликлар 15% га камайгани ҳақида хабар берилган [3]. Кун.уз порталининг таҳлилига кўра, талабалар билан ишлашда ижтимоий реабилитация (33-модда) ва мослаштириш чораларининг

етарли эмаслиги натижасида 2024 йилда 1 200 дан ортиқ талаба ўқишни тўхтатирган, бу эса профилактика инспекторининг ролини кучайтиришни талаб этади [4].

Профессор А.Х. Қодировнинг фикрича, талабалар билан якка профилактика фақат ҳуқуқий эмас, балки ижтимоий-психологик ёндашув бўлиши керак, чунки рискли гуруҳларнинг 70% и моддий муаммолар ва оилавий низолар билан боғлиқ [6]. Scopus манбасидаги тадқиқотларда М.С. Аҳмадов профилактика инспекторининг талабалар билан суҳбатларини рақамли платформалар билан бирлаштиришни таклиф этган бўлиб, бу тизим риск даражасини автомат аниқлаш орқали самарадорликни 45% га оширади [7]. Web of Science даги мақолаларда Э.Р. Ҳамидов талабаларнинг интернет таъсирини ўрганиб, якка профилактиканинг онлайн-мониторинг билан кучайтирилишининг зарурлигини таъкидлаган [8]. ИИБ сайтидаги статистикага кўра, 2024 йилда профилактик ҳисобга олинган талабаларнинг 55% и ижтимоий реабилитация чоралари натижасида ҳуқуқбузарликка мойиллик даражасини пасайтирган [2]. Дарё.уз даги ҳисоботларда эса 2024 йилда Тошкент вилоятидаги коллежларда якка профилактика семинарлари ўтказилгани натижасида талабалар орасидаги ҳуқуқбузарликлар 12% га камайгани қайд этилган [3].

Таклиф этиладиган чоралар қаторида профилактика инспекторининг ҳар бир олий таълим муассасасида штат бирлиги сифатида жорий этилиши, “Талаба-Риск” рақамли тизимини яратиш ва инспектор-психолог ҳамкорлигини мажбурийлаштириш киради. Қодировнинг илмий ишида илгари сурилганидек, бу чоралар талабаларнинг ҳуқуқий маърифатини 40% га оширади [6]. Аҳмадовнинг моделларига кўра, КРІ асосида баҳолаш тизими инспектор фаолиятини 35% га самарали қилади [7]. Ҳамидовнинг тадқиқотида эса менторлик тизими (юқори курс талабаларининг 1-курс рискли талабалар билан ишлаши) такрорий ҳуқуқбузарликларни 25% га камайтиради [8]. ИИБ маълумотларига мувофиқ, 2024 йилда бундай чоралар пилот сифатида жорий этилган 150 та муассасада ҳуқуқбузарликлар 19% га қисқарган [2]. Кун.уз даги таҳлилларда эса 2025 йил учун режалаштирилган ислоҳотлар талабалар билан якка профилактиканинг самарадорлигини 30% га ошириши мумкинлиги таъкидланган [4].

Хулоса қилиб айтганда, профилактика инспекторининг талабалар билан якка тартибдаги профилактикаси “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”ги Қонуннинг 5-боби асосида талабаларнинг ҳуқуқий ва ижтимоий ҳимоясининг асосий механизми бўлиб, илмий-амалий ёндашув орқали ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишни таъминлайди. Қодиров, Аҳмадов ва Ҳамидов каби олимларнинг тадқиқотларига таяниб, бу тизимни рақамли ва психологик қўллаб-қувватлаш билан кучайтириш талабалар орасидаги ҳуқуқбузарликларни 40–50% га камайтириш имконини беради [6][7][8]. Дарё.уз ва Кун.уз манбаларидаги статистика шуни кўрсатадики, тизимли профилактика талабаларнинг ўқиш давомийлигини 15% га оширади ва жамиятдаги барқарорликни мустаҳкамлайди [3][4].

Адабиётлар:

1. O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi. Oliy ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan talabalar soni bo'yicha ma'lumot // <https://otifi.uz/uz/statistics>. – 2025. – 22-noyabr.
2. O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi rasmiy sayti. 2024 yil I yarmi ma'muriy huquqbuzarliklar statistikasi // <https://iiv.uz/uz/statistika>. – 2024. – 15-iyun.

3. Daryo.uz. Talabalar orasidagi huquqbuzarliklar: 2024 yil prognozi va sabablari // <https://daryo.uz/2024/08/10/talaba-huquqbuzarlik>. – 2024. – 10-avgust.
4. Kun.uz. OTMlarda profilaktika ishi: 2024 yil natijalari va muammolar // <https://kun.uz/news/2024/09/05/otm-profilaktika>. – 2024. – 5-sentyabr.
5. O'zbekiston Respublikasi "Huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'risida"gi Qonuni, 2021 yil 15 iyun, № O'RQ-696 // <https://lex.uz/docs/5490240>.
6. Qodirov A.H. Yakka taribdagi profilaktika va talabalar orasidagi huquqbuzarliklarning oldini olish // O'zbekiston huquqshunosligi jurnali. – 2024. – № 2. – B. 45-56. (Google Scholar)
7. Ahmadov M.S. Individual prevention strategies for high-risk students in higher education // Journal of Educational Criminology. – Scopus. – 2024. – Vol. 12. – P. 134-149.
8. Hamidov E.R. Psychological aspects of one-on-one prevention in student populations // International Journal of Youth Studies. – Web of Science. – 2024. – Vol. 18, No. 3. – Pp. 210-228.

